

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ, ПРОФЕССОР
Т. САЙРАМБАЕВТЫҢ 85 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«ҚАЗАҚ ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУ ПАРАДИГМАЛАРЫ
ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛДАРЫ
АЛМАТЫ, 8-9 СӘУІР 2022 Ж.

МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПАРАДИГМЫ ГРАММАТИКИ
КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ»
ПОСВЯЩЕННОЙ 85-ЛЕТИЮ ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
ПРОФЕССОРА Т.САЙРАМБАЕВА
АЛМАТЫ, 8-9 АПРЕЛЯ 2022 г.

MATERIALS
INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL CONFERENCE
"MODERN RESEARCH PARADIGMS OF KAZAKH GRAMMAR AND INNOVATIVE
TEACHING TECHNOLOGIES"
DEDICATED TO THE 85th BIRTHDAY ANNIVERSARY OF THE DOCTOR OF
PHILOLOGY, PROFESSOR T. SAYRAMBAEV
ALMATY, 8-9 APRIL, 2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ

Филология ғылымдарының докторы, профессор
Т. Сайрамбаевтың 85 жылдығына арналған
«ҚАЗАҚ ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУ ПАРАДИГМАЛАРЫ
ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»
атты Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 8-9 сәуір 2022 ж.

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-методической конференции
«СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПАРАДИГМЫ ГРАММАТИКИ
КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ»,
посвященной 85-летию доктора филологических наук, профессора Т. Сайрамбаева

Алматы, 8-9 апреля 2022 г.

MATERIALS
of International scientific and methodological conference
«MODERN RESEARCH PARADIGMS OF KAZAKH GRAMMAR AND
INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES»
dedicated to the 85th birthday anniversary of the doctor of philology,
professor T. Sayrambaev

Almaty, 8-9 April, 2022

Алматы
«Қазақ университеті»
2022

Жер тәулігі уақытымен түн мезгілі болғанда тап планетарийдегі сияқты Ай, Ай мен аспан денелері, Жұлдыздар жайнап шыға келеді (сонда). Осы мақсатпен құрылған жаңа құрам Ай бетіне Күн тас төбеде тұрған мезгілде қонды (Ж.Сахиев, «Космотарих куәсі»). Осы сөйлемде уақытты білдіріп тұрған тұрақты тіркес қолданылған. Уақытты бақылайтын, түрлі мерзімін көрсететін сағаттар жайлы баяндалады. Ең дәл жүретіндері – атомдық сағаттар. Ал ең сенімдісі – механикалық. Бұдан басқа Ай бетінен көрінетін алапат сағат бар. Ол – Жер. Жердің ширектерінің әрбір жиырма төрт сағат сайын қайталанып тұратыны белгілі. Өресі бар адам сол көз алдындағы глобус тәрізденген үлкен сағаттың ширектеріне қарап-ақ уақытты болжай алады.

Мына үзіндіден қазақ жеріндегі уақытпен Ай бетіндегі ғарышкер-ғалымдардың жұмыстарын сәйкестендіретін деген мәлімет беріледі: Ғалымдар Жердің жылдам өзгеретін ширегін сағат есебінде пайдаланады. Ерте кездегі қазақтар уақытты Күннің көтерілу, шарықтау, ойысу мен бату мезгілдеріне қарап ажыратқан. «Таң атыпты», «Күн батыпты», «Күн қарға адым көтеріліпті», «Күн таяқ бойы көтеріліпті», «Күн тас төбеге келіпті» деген сөздер де сол уақытты білдіретін тіркестер еді. Айда Жердің ширектеріне қарап, ондағы таңды да, түс мезгілін де, түсті де, түс қайтқан мезгіл мен кешті де оп-оңай ажыратуға болады («Космотарих куәсі»).

Қазақ халқының ежелден-ақ дәл білген жорамалына балалардың қайран қалғандығы сипатталады: Ай Күннің сол жағына өтіп, Жердің батыс жағынан қияқтанып көрінеді. Біз оны Жаңа Ай туды дейміз. Ал осы кезде Айда шын мәнінде таң атып, Күн шығады екен (Ж.Сахиев, «Айдағы жасырынбақ»).

Сонымен, фантастикалық көркем әдебиет - негізінен, ойдан туындайтын, ғылым немесе техниканың қоғамға немесе жекеге ықпалын суреттейтін, баяндайтын нысанасы беймәлім, өңірдегі қияли әдеби мәтіндер. «Фантастика» ұғымының өзі де қиялдану өнерін меңзейді.

Әдебиет:

1. Мархабаев Абдул-Хамид Ф. Фантастика негіздері. Қисынды қиял қырлары: жанр теориясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – II том. -373 бет.

2. Адилова А.С., Смаилова А.Ш. Көркем фантастика мәтіндерінің лексикасы. А-Х.Ф.Мархабаевтың «Жұлдыздар жарығы жерге жетеді» романы бойынша. <https://articlekz.com/kk/article/category/192>

3. Сахиев Ж. Космотарих куәсі. –Астана-Елорда, 2006. -264 бет.

4. https://ziatker.kz/docx/jsahiev_aidagy_jasyrynbaq_anggimesi_56890.html

ШАҚ ТҮРЛЕРІН ЖІКТЕУ МӘСЕЛЕСІ

С.М. Иманқұлова, филология ғылымының кандидаты, аға оқытушы

isalta_69@mail.ru

Ш.Ә. Рамазанова, филология ғылымының кандидаты, аға оқытушы

shaigul69@mail.ru

(әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы)

Аннотация. В статье рассматривается категория времени глагола в казахском языке, научные подходы к ее классификации. Возникает вопрос, соответствуют ли названия выделенных до сих пор 3-х времен (прошедшее, настоящее, будущее) периоду действия, как их различать, какими критериями пользоваться? Действия в настоящем и в прошлом иногда не подходят под это название. Их значения можно различить только в контексте. В этом смысле категория времени глагола еще нуждается в изучении.

Ключевые слова: категория времени глагола, семантические группы и показатели, научные взгляды, решение проблем

Annotation. The article deals with the category of verb tense in the Kazakh language, scientific approaches to its classification. The question arises whether the names of the 3 tenses identified so far (past, present, future) correspond to the period of action, how to distinguish them, what criteria to use? Actions in the present and in the past sometimes do not fit under this name. Their meanings can only be distinguished in context. In this sense, the category of verb tense still needs to be studied.

Key words: verb tense category, semantic groups and indicators, scientific views, problem solving

Шақ категориясы етістіктің ең басты, негізгі категорияларының бірі болып саналады. Айналадағы қимыл-әрекеттердің барлығы да белгілі бір мезгілге қатысты жүзеге асырылады. Етістікті мезгіл ұғымына қатыстырмай, байланыстырмай жеке сөз табы деп санауға да, анықтауға да болмайды. Яғни, шақ қимылдың орындалу мерзімін білдіретін категория. Шаққа тән басты өлшем – сөйлеу уақыты. Іс-әрекет, қимылдың сөйлеп тұрған кезде, одан бұрын немесе кейін өтуіне байланысты *осы шақ, өткен шақ, келер шақ* түріне ғалымдар келіскенімен, оның іштей мағыналық түрлерін, көрсеткіштерін тануда ғалымдар арасында біріділіктің жоқтығын анықтауға болады.

Шақтың өзіне тән тұлғалары мен атқаратын қызметтері адамның сөйлеу кезінде айқындалатыны белгілі. Табиғи заңдылық бойынша, қимыл-әрекет сөйлеп тұрғанға дейін немесе сөйлеп тұрған кезде не сөйлеп болғаннан кейін болатыны да анық. Бірақ сол кездегі амалдардың қай шақта орындалғандығын ажырату біршама қиындықтар тудырады. Оның себебі, *біріншіден*, шақтардың өзара жігі жымдасып жатқанында болса, *екінші жағынан* шақ пен рай категориясының мазмұны мен формасының ажыратылмағандығында жатса керек. Мысалы, *барар еді, баратын еді, бармақ еді, барған еді, барып еді, барар ма еді, жығылып қала жаздап еді, айтқысы келіп отыр екен және т.б.* құрылымдарды бір шаққа немесе бірнеше шаққа қатыстыру қиындық тудыратыны рас.

Шақ етістікті басқа сөз таптарынан ажыратып, ерекшелендіріп тұрады. Ол сонымен қатар тұлғалардың молдығымен де, күрделілігімен де ерекшеленеді.

Айтушы немесе сөйлеуші не нәрсені сөз етсе де, өзінің ойын, көзқарасын мезгілмен байланыстыра айтады. Сондықтан рай мен шақ ұғымдары бір-бірімен байланысты болып келеді. А. Ысқақовша айтқанда, «Шақ категориясы рай категориясына қарағанда, әлдеқайда кең категория. Өйткені адам сөйлегенде, қашан да болсын, тек амал-әрекеттің тек жалаң өзін ғана емес, оның мезгілі мен орнын да дәйім ойда (көңілде) ұстаумен қатар, өзінің олар жайындағы көзқарасын, қатынасын да білдіреді. Әрине, бұл ерекшелік қашан да болсын, шақпен байланысты, ал шақ тек ашық райда ғана болады; амалды (әрекетті) тек индикатив қана реальді іс (процесс) етіп, оны белгілі бір мезгіл аясында көрсетеді; өзге райларда бұл қабілет болмайды» [1, 314-315 бб.].

Бүгінге дейін қазақ тіл білімі үшін маңызын жоймаған еңбектердің бірі А. Байтұрсыновтың “Тіл – құрал” оқулығы. Онда шақ көрсеткіштері ашық раймен байланысты қарастырылады. Автор осы шақтың екі түрін көрсетеді де, 4 қалып етістіктерінің жіктеулі түрін *нағыз осы шақ* деп бөліп айтады. Мысалы, *жазамын, жазбаймын, жүр, тұр, отыр, жат*. Ал өткен шаққа етістіктің *-ды -ді, -ты, -ті* жұрнағы арқылы жіктелген түрін келтірсе, келер шаққа *-ар* тұлғалы етістіктің жіктелген болымды, болымсыз түрлерін жатқызады [2, 236-238; 245-251 бб.]. Қазіргі күн тұрғысынан қарасақ, *жазамын, жазбаймын* етістіктерін нағыз осы шаққа ғана тән дей алмаймыз. Мен *қазір жазамын ба, ертең жазамын ба*, мұндай етістіктердің шақтық мағынасы сөйлем ішінде айқындалады.

А. Байтұрсыновтың қазақ тілін зерттеуші басқа ғалымдардан артықшылығы – тілдің типологиялық ерекшелігін біліп, тілдік тұлғаларды дұрыс ажырата білуі мен қазақ тіл білімі ғылымына қатысты терминдерді ана тілімізде беруі.

Қазақ тіл білімінің ғылыми-теориялық негізін қалаушылардың бірі, көрнекті ғалым Құдайберген Қуанұлы Жұбанов етістіктің үш шағын және олардың мағыналық топтарын көрсетеді. Өткен шақты тоғыз түрге бөледі: *айғақ өңді өткен шақ, аулақ өңді мойындау өңді, күмән өңді, айғақ баяғылық, аулақ баяғылық, әдетше баяғылық, опық баяғылық, арман баяғылық*, [3, 388- 389 бб.] негізінен *-п* тұлғалы көсемше және *-ған* тұлғалы есімше арқылы, *-ушы, -атын* тұлғалары арқылы жасалатынын мысалдар арқылы көрсетеді.

Ал келер шақтың *а) кесімді келер шақ, ә) болжалды келер шақ, в) мақсатты келер шақ, г) тілекті келер шақ* деген төрт түрін береді. Қазіргі грамматикаларда Қ. Жұбанов көрсеткен өткен шақ пен келер шақ бірдей жүретін “сенімсіз төл шақ: жазса игі еді” рай категориясында қаралады. Осы шақты дағдылы осы шақ (қазір ауыспалы осы шақ), дәл осы шақ (қазір нақ осы шақ) деп бөледі. *Отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің морфологиялық түрленуіндегі айырмашылықтары және семантикалық белгілерінің әр түрлі болуына ғалым назар аударып, дәл осы шақты (нақ осы шақ) білдірудегі мағына реңктеріне айрықша тоқталады. Атап айтар болсақ, *отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің осы шақ көрсеткіштері екені; көмекші етістік қызметінде болуы; шақ, жақ қосымшаларын қабылдауы; екі райдың (ашық рай, бұйрық рай) көрсеткіші болуы; қимылдың өту сипаты мағынасын білдіруге қабілеттілігі айтылады.

Шынында да, қалып етістіктері күрделі етістіктердің құрамында нағыз қимылдық мән иеленетіні, дара күйінде сұраққа жауап бермейтіні, қимылдан кейінгі қалыпты білдіретіні, өздерінің негізгі мағыналарымен қоса, амал әрекеттің даму кезеңін, өту сипатын білдіретіні, етістіктің нағыз осы шақ категориясын түрлі форманттар арқылы құрауға негіз болатыны, сонымен қатар күрделі

етістіктерге есімше, көсемше, шақ, рай формалары тіркесіп, тиісті грамматикалық мағыналар туғызуға қабілетті екені де дәлелденіп, *отыр, жатыр, тұр, жүр* етістіктерінің қызметтерінің өте күрделі екені зерттеу жұмыстарында қарастырылып жүр.

Шақ категориясын арнайы зерттеген ғалым Т.Қордабаев *отыр, тұр, жатыр, жүр* етістіктерінің ерекшелігіне қатысты «Осы шақтың кейбір көрсеткіштері туралы» деген мақаласында *жатыр, жүр, отыр, тұр* етістіктерінің морфологиялық ортақ қасиеттерін көрсете келіп, шақтық мағыналары жағынан бұл етістіктердің әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар екенін айтады. Атап айтқанда:

а) *жатыр, тұр* етістіктерінің жанды заттарға да, жансыз заттарға да қолданылатынын, ал *жүр, отыр* етістіктерінің жанды заттарға қатысты ғана қолданылатынын;

ә) *жатыр, тұр* етістіктері үзілістері болып тұратын, дәл сөйлеу үстінде ол амалдың болып жатпауы да мүмкін екендігін, жалпы «осы кезде болып жүр» деген мағынада қолданылатынын, ал *отыр, тұр* етістіктерінің дәл сөйлеу үстінде, қазір болып жатқан іс-әрекеттерді білдіру үшін жұмсалатынын айта келіп, соған сәйкес *жатыр, жүр* етістіктері арқылы жасалған осы шақты «жалпы осы шақ», ал *отыр, тұр* етістіктерінің қатысуымен жасалған шақ түрін «*нақ осы шақ*» [4, 116-б.] деген атауды бергенін де есеру керек. Бұларды бөлудегі көрсеткіш етіп, «жатыр», «жүр» етістіктерінің ұзаққа созылатын іс-әрекеттерді білдіруі ғана емес, іс-әрекеттердің арасында үзілістердің болуын, дәл сөйлеу үстінде ол әрекеттердің болып жатпауын негізге алады.

«Қазіргі қазақ тіліндегі шақ категориясы» атты монографиялық еңбегінде ғалым Т.Қордабаев түркі тілдеріндегі шақ категориясының зерттелу тарихынан бастап, қазіргі қазақ тіліндегі жағдайды жүйелі түрде, ғылыми тұрғыда баяндай келе, етістік шақтарын, оның мағыналық түрлерін былайша топтастырады.

1. Өткен шақ (айғақты, айғақсыз);

2. Осы шақ (нақ осы шақ, жалпы осы шақ, ауыспалы осы шақ);

Келер шақ (сенімді келер шақ, сенімсіз келер шақ).

Н. Сауранбаев шақты ашық райдың ішінде қарастырып, өткен шақты: *ескі өткен шақ, жедел өткен шақ, бұрын өткен шақ, тыянақсыз өткен шақ* деп 4 мағыналық топқа, *осы шақты: ауыспалы, нақтылы осы шақ* деп екіге, келер шақты: *шексіз келер шақ, шекті келер шақ, мақсатты келер шақ* деп топтастырады [5, 130-134 бб.].

Ы. Маманов еңбегінде [6, 156 б.] шақ формаларының мағыналық ерекшеліктерін былай көрсеткен: *өткен шақты – жедел өткен шақ, бұрынғы өткен шақ, ежелгі өткен шақ, дағдылы өткен шақ, қатысты өткен шақ* деп бес түрге бөліп, олардың арасындағы айырмашылық – әртүрлі мезгілдік мағына білдіруінде емес, әрқайсысына тән өзіндік семантикасында екендігін дәлелдейді.

Келер шақтың үш түрін көрсетеді: ауыспалы келер шақ (жаз+а+мын); болжалды келер шақ (жаз+ар+мын); ниет келер шақ (жаз+бақ+пын).

Ы. Маманов етістіктің осы шағының арнайы грамматикалық морфемасы жоқ, осы шақ қалып етістіктеріне және созылыңқы сыйпатқа жіктік жалғауы тікелей жалғану арқылы жасалады деп нақ осы шақ формасын және ауыспалы осы шақты береді.

1967 жылғы академиялық грамматикада өткен шақ – жедел, бұрынғы, ауыспалы, осы шақ – нақ, ауыспалы осы шақ, келер шақ – болжалды, сенімді (*кіргелі отырмыз*), ауыспалы келер шақ болып мағыналық топтарға ажыратылады.

Аталған ғалымдардың шаққа бөлінісінен байқарымыз, сол атаулардың қимыл мезгіліне сай келетіні де, келмейтіні де бар екенін байқауға болады. Мысалы, жедел өткен шақ өз атауына сай «қимылдың дәл сөйлеп тұрған уақыт алдында» болғанын анық білдіре ме? Мысалы, «*Менің Махаббат, қызық мол жылдар атты кітабым 1970 жылы жарық көрді. Содан бері биыл үшінші жылға аяқ басты. Бұған дейін де менің оннан аса кітабым жарияланды*» [7, 397- б.], – деген көркем шығармадағы сөйлемдер жедел өткен қимылды көрсетіп тұр деу шындыққа жанаспайды. Бұдан бірнеше жыл бұрын өтіп кеткен оқиға.

Морфологияға қатысты еңбектердің ішінде А. Ысқақовтың еңбегін айрықша атау керек. Ғалымның бұл еңбегі ғылыми құнды тұжырымдарымен ерекшеленеді. А. Ысқақов: «Шақ формаларының сыртқы тұлға-түрлеріне қарай да, ішкі мазмұн өзгешелігіне қарай да жіктеуге (таптастыруға) болады. Бірақ, қашан да болсын, мазмұн түрге жетекші болатынын ескергенде, шақтарды да мағыналарына қарай жіктеу әрі олардың мазмұнын тану үшін, әрі баяндау жүйесі ықшам болу үшін қолайлы да, ұтымды болады» [1, 328 б.] деген уәждеме айтып, семантикалық сипаттарына қарай өткен шақты – анық (айғақты) өткен шақ, танық (айғақсыз) өткен шақ, неғайбыл (ауыспалы) өткен шақ; осы шақты – жалпы осы шақ, нақ осы шақ, неғайбыл осы шақ; келер шақты – жалпы (анық) келер шақ, болжалды келер шақ, мақсатты (арнаулы) келер шақ деп топтастырады.

Ғалым Н. Оралбай шақ категориясын ашық рай тұлғаларының ішінде қарастырып, ашық рай мен шақ өте тығыз байланысты деген пікір білдіреді. Ашық райдың көрсеткіші жоқ, бірақ шақ көрсеткіштері ашық райдағы реалді қимылды білдіруге қызмет етеді деп есептейді.

Өткен шаққа – жедел, бұрынғы, ауыспалы, қатыстық өткен шақтарды жатқыза, осы шақтың екі түрін көрсетеді: нақ, ауыспалы осы шақ. Келер шақты – ауыспалы, болжалды, мақсатты деп үшке бөледі [8, 297-304 бб.].

Н. Оралбайдың осы жіктемесімен Б. Қасым [9, 297-304 бб.] да, А. Салқынбай [10, 297-304 бб.] да келіседі. Тек аталған ғалымдарда өткен шақтың қатыстық деген түрі жоқ.

Сонымен, қазіргі қазақ тіл білімінде етістіктің шақ категориясы біршама зерттелгенімен, әлі де шешуін таппаған мәселелер баршылық. Осы шақ пен келер шақты тануда үлкен алшақтық болмағанымен, өткен шаққа келгенде басы ашылмаған жайттарға тап боламыз. Өткен шақтың ғалымдар еңбектерінде түрлі қырынан қарастырылып, әртүрлі мағыналық топтарға бөлініп, түрліше аталып жүргенін байқаймыз. Мысалы «жедел өткен шақ» деп атап жүрген шақтың түрі күмән туғызатыны рас. Себебі мұнда істің өту сапасы – тез өтуі, кенеттен өтуі, жай өтуі т.б. мүлде сөз болмайды. Ондай реңктер амалдың өту сипаты категориясында қарастырылады. Бұл аталған грамматикалық категорияның әлі де зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді.

Әдебиет:

1. Ысқақов А.Ы. Қазіргі қазақ тілі: Морфология. – Алматы, 1991. – 385 б.
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 446 б.
3. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1966. – 362 б.
4. Қордабаев Т.Р. Қазіргі қазақ тіліндегі шақ категориясы. – Алматы, 1953. – 116 б.
5. Сауранбаев Н.Т. Қазақ тілі (Педучилищелерге арналған). – Алматы, – 220 б.
6. Маманов Ы. Қазіргі қазақ тілі: Етістік. – Алматы: Мектеп, 1966. – 156 б.
7. «Махаббат, қызық мол жылдар кітабы қалай жазылды?» Нұршайықов Әзілхан. Төрт томдық шығармалар жинағы. 1 том. – Алматы: Жазушы, 1992. – 432 бет.
8. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы, 2007. – 388 б.
9. Оразбаева Ф.Ш., Сағидолда Г., Қасым Б., т.б. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 2001. – 534 б.
10. Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 2008. – 462 б.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ОҚШАУ СӨЗДЕРДІҢ СӨЙЛЕМ АЯСЫН КЕҢЕЙТУДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

Нағима Қошанова, филология ғылымының кандидаты, доцент

(Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан)

nagima.koshanova@ayu.edu.kz

Аннотация. Научная новизна статьи заключается в изучении, систематизации семантических, стилистических, формальных особенностей объема предложения и путей его расширения в синтаксисе современного казахского языка; конкретизации особенностей деепричастия, смантико-функционально обособленных слов-объема предложения и одного из путей его расширения.

Для выполнения целей и задач исследовательской работы, для определения семантико-функциональной способности обособленных слов, расширяющих объема предложения.

Ключевые слова: *объем предложения, расширение объема предложения, функциональный синтаксис, обособленные слова в казахском языке.*

Annotation. The scientific novelty of the thesis consists in the study, systematization of semantic, stylistic, formal features of the sentence volume and ways of its expansion in the syntax of the modern Kazakh language; concretization of the features of the adverbial participle, semantic and functionally isolated words-the sentence volume and one of the ways of its expansion.

To fulfill the goals and objectives of research work, to determine the semantic and functional ability of isolated words that expand the scope of the sentence.

Keywords: *sentence volume, sentence extension, functional syntax, isolated words in the Kazakh language.*

МАЗМҰНЫ

I-СЕКЦИЯ

ПРОФЕССОР ТАЛҒАТ САЙРАМБАЕВ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ МЕКТЕБІ

Смағұлова Г.Н. Ғұмырын ғылымға арнаған	3
Салқынбай А.Б. Мақалдағы ақыл: Мәшһүр Жүсіп терген мақалдардың адамтанудағы рөлі.....	5
Саткенов Ж.Б. Ұстаз ұлағаты	11
Күзекова З.С. Қазақ тіліндегі динамикалық кеңістіктік қатынастың берілуі	12
Сағындықұлы Б. Т.Сайрамбаев және құрмалас сөйлемдік таным	17
Карага Октау Selim. Kazak türkçesindeki “degen” ve “deytin” sıfat-fiil şekillerinin türkiye türkçesine aktarılması meseleleri	20
Елеуова А.С., Дүйсенбек А. Профессор Т.Сайрамбаев және тұлғалық микросинтаксистегі тіркесімділік мәселесі.....	25
Елеуова А.С., Елубаева Г., Галимова Ә. Профессор Т.Сайрамбаев еңбектеріндегі тұлғалық сөзтіркесім мәселелерінің зерттелуі жайы	28
Аширова А.Т., Мұратбек Б.К. Газет мәтіні тақырыптарының атқаратын қызметі және сөйлеу әрекеті.....	31
Ақбұзауова Б. Академиялық қазақ тілі курсындағы жазылым процесі	35
Әлімтаева Л.Т. Нақтылық – ғалым ұстанымы	39
Әлісжан С. Ғылыми қатынас және көптілділік	41
Ергубекова Ж.С. Көне түрік тіліндегі сөз тіркесінің зерттелуі	44
Есматова М.Т., Тулепбергенова Р.А. Солтүстік Қазақстан облысындағы тарихи оқиғалармен байланысты кейбір жер-су атауларының ерекшелігі	50
Есматова М.Т., Манатбек Қ.С. Жүніс Сахиевтің фантастикалық шығармаларында қолданылған терминдердің жасалуы	54
Иманқұлова С.М., Рамазанова Ш.Ә. Шақ түрлерін жіктеу мәселесі	59
Қошанова Н. Қазіргі қазақ тіліндегі оқшау сөздердің сөйлем аясын кеңейтуде алатын орны	62
Таусоғарова А.Қ. Түсу егістігінің функционалды-семантикалық талдауы	67
Төлеуп М.М. Қазақ тіліндегі каузатив формалары	70
Тұрарова А.Н. Сөз тіркесінің грамматикалық құрылымы мен тіркесімділік жігі	74
Шойбекова А.А. Сөз-сөйлем және ым-ишара тілі.....	79

II-СЕКЦИЯ

ПАНЕЛЬ №2. ҚАЗАҚ ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУ ПАРАДИГМАЛАРЫ

Абдиқарим Н. Қазақ тілінің морфосемантикалық және синтаксистік метабелгілер жүйесін әзірлеу мәселесіне.....	82
Асылханқызы Л. Сын есімдердегі бағалау семантикасы.....	86
Ахаева М.С., Алланазарова Г. Прецеденттік феномендердің мәтін ішіндегі рөлі.....	89
Бияров Б.Н. Кейбір тарихи топонимдерге этимологиялық шолу.....	93
Әлкебаева Д.А., Батырхан. А.А. Сан-мөлшер категориясының құрылымдық грамматикада зерттелуі.....	97
Хасанов Ғ.Қ., Жаледен М.Ә. Когнитология ғылымы туралы жалпы түсініктер және зерттелу тарихы: шет ел ғылымында.....	100
Куламанова С.М., Макулова Л.Т. Орта Азиядағы түркі халықтарының ономастикасы.....	104
Қосаева М.Ж. Хасен Арғыновтың еңбектеріндегі синтаксис.....	110
Макулова Л.Т., Қоблаш А.Т., Абдуалиева К.У. Дейксистік сөздердің дискурсивтік қолданыстары.....	112
Манашахов Е.И. Сөздік құрамдағы сөздердің қолданылу сипаты.....	117
Мейрманова Г.С., Нохан С.М., Сметлда Д.А. Поэзия тіліндегі көркемдік дискурсивтік тіл қолданыстары.....	120
Садирова К.Қ., Сүйеубаева А.Н. Әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердің лингвистикалық ерекшеліктері.....	123
Саткенова Ж.Б., Әбділла Б. Уақыт категориясын білдіретін грамматикалық амал-тәсілдер.....	126
Сәрсекке Г.Ә. Қазақ тілінің корпус лингвистикасының терминдері.....	130
Сулганиязова И.С., Жумағалиева А.Н. Қазақ тіліндегі қарама-қарсы мағыналы тілдік бірліктер.....	135
Тілеубердиев Б.М., Базарбеков Б.М. А.Сейдімбек дүниетанымындағы «Ұлы дала кеңістігінің» концептілік парадигмасы.....	141
Тілеубердиев, Б.М., Көбеева Г.М., Кайимов М.А. Қазақ тіл біліміндегі когнитивтік парадигманың теориялық тұрғыдан дамуы.....	146
Тымболова А.О., Мурзинова А.С. «Қонақ келсе – құт» аксиологемасының лингвомәдени мәні.....	149